

<https://doi.org/10.54937/refl.2024.8.1.57-71>

Odkaz cisterciánskeho rádu nielen pre manažment

The legacy of the Cistercian order not for management only

Anna DIAČIKOVÁ

Abstrakt

Mníšsky rád cisterciánov zanechal od svojho založenia v roku 1098 po sebe úctyhodné dielo zachované do dnešných čias. Je obdivované na poli politickom, spoločenskom, vedeckom, medicínskom, ekonomickom, v kultúre a umení, charitatívnej práci, staviteľstve a architektúre, kultivácii pôdy, spracovaní kovov, vo využití energie vody až po tvorbu krajiny. Cisterciáni sú zrkadlom utvárania stredovekej spoločnosti a v ich živote, postojoch a konaní sa zrači celá bohatosť rodiacej a formujúcej sa západnej spoločnosti, ktorá pretrváva svojimi základmi dodnes. Je neobyčajne zaujímavé a inšpiratívne zoznámiť sa s ich životom pre súčasné i budúce generácie.

Kľúčové slová: cisterciáni, manažment, kláštor, ekonomika

Abstract

Since its foundation in 1098, the monastic order of the Cistercians has left behind a respectable work preserved to these days. It is admired in the fields of politics, society, science, medicine, economics, culture and art, charity work, construction and architecture, soil cultivation, metal processing, the use of water energy, and the creation of landscapes. The Cistercians are a mirror of the formation of medieval society, and in their life, attitudes and actions, the entire richness of the birthing and forming Western society is reflected, and its foundations persist until today. It is extremely interesting and inspiring to learn about their life for current and future generations.

Keywords: Cistercians. Management. Monastery. Economy.

JEL Classification: A12, F00, L30, Z12

Úvod

V stredoveku boli kláštory hybnou silou cirkvi. Stali sa nositeľmi vzdelanosti a kultúry, ale tiež sociálneho zaistenia pre všetky vrstvy obyvateľstva. V 11. storočí došlo k úpadku morálky a odklonu od asketického života vtedajších kláštorov, čo vzbudzovalo v celej Európe nepokoje. Jedenáste storočie bolo poznamenané očakávaniami a túžbou po zmene, znásobené aj uplynutím jedného tisícročia od života Ježiša Krista (Charvátová, 1998). Očakávania boli silné ako v cirkevných kruhoch, tak aj medzi obyvateľmi. V kláštoroch silneli túžby po väčšom prežívaní viery, ktoré postupne viedli k reformným aktivitám jednotlivcov, či skupín. Takto vznikla aj nová rehoľa – cisterciáni.

Spomedzi reformných reholí sú cisterciáni výnimoční svojím vývojom aj vplyvom, na čom sa podieľali najmä dva rozhodujúce faktory: vytvorenie prvého skutočného rádu v dejinách cirkvi a dielo a vplyv sv. Bernarda. Bol to prvý rád, dobre zorganizovaný ako armáda (aj sami sa označovali milites Christi), s jednou „centrálnou vládou“, ale zároveň s istým stupňom slobody jednotlivých opátov a opátstiev, čo bol významný vstup do dejín. Neskoršie ustúpenie od prísnych pravidiel rádu mohlo spôsobiť prispôsobovanie sa realite, pretože okolitý svet sa relatívne rýchlo menil. Je evidentné, že cisterciáni vyvíjali počas stáročí snahu o napĺňanie svojich pôvodných ideálov, napriek prispôsobovaniu sa času a prostrediu, kde pôsobili.

Cisterciánske myšlienky a ich hnutie v 12. storočí fascinovalo Európu, ktorá počúvala slová čelného predstaviteľa tohto rádu sv. Bernarda z Clairvaux a začali vznikať nové a nové opátstva vo Francúzsku i za hranicami, po celej katolíckej Európe. K ideálom cisterciánskeho rádu sa hlásili mnohé významné osobnosti vrátane kráľov a vysokej šľachty. A táto podpora zabezpečovala veľký vplyv na vtedajšiu spoločnosť. Cisterciánsky rád takto pomerne rýchlo dospel na svoj vrchol, za ktorý je v západnej Európe považované 12. storočie a v strednej Európe sa za jeho „zlaté“ obdobie považuje 13. storočie. Ďalšia doba už znamenala pre cisterciánsky rád len úpadok. Pomerne rýchlo, vzhľadom na záujmy prudko meniacej sa spoločnosti, prenechali priestor novým hnutiam. Avšak títo šedí, resp. bieli (prívlastok podľa farby oblečenia, ktoré malo prírodnú bielu farbu) mnísi sa skôr stiahli z významných pozícií, neboli takí dominantní a viditeľní, ale neprestali pracovať a zanechali po sebe úctyhodné dielo do dnešných čias obdivované na poli politickom, spoločenskom, vedeckom, ekonomickom, medicínskom, v kultúre a umení, staviteľstve a architektúre, kultivácii pôdy, spracovaní kovov, vo využití energie vody, cez charitatívnu prácu až po tvorbu krajiny. Aj keď sú vnímaní skôr ako stredoveký rád, výrazne sa uplatňovali aj v mladších obdobiach, v dobe baroka, v 19. i 20. storočí. Ich činnosť neskončila ani dnes a pôsobia v rôznych krajinách, vrátane Českej republiky (Charvátová, 1998).

1 Z histórie vzniku cisterciánskeho rádu

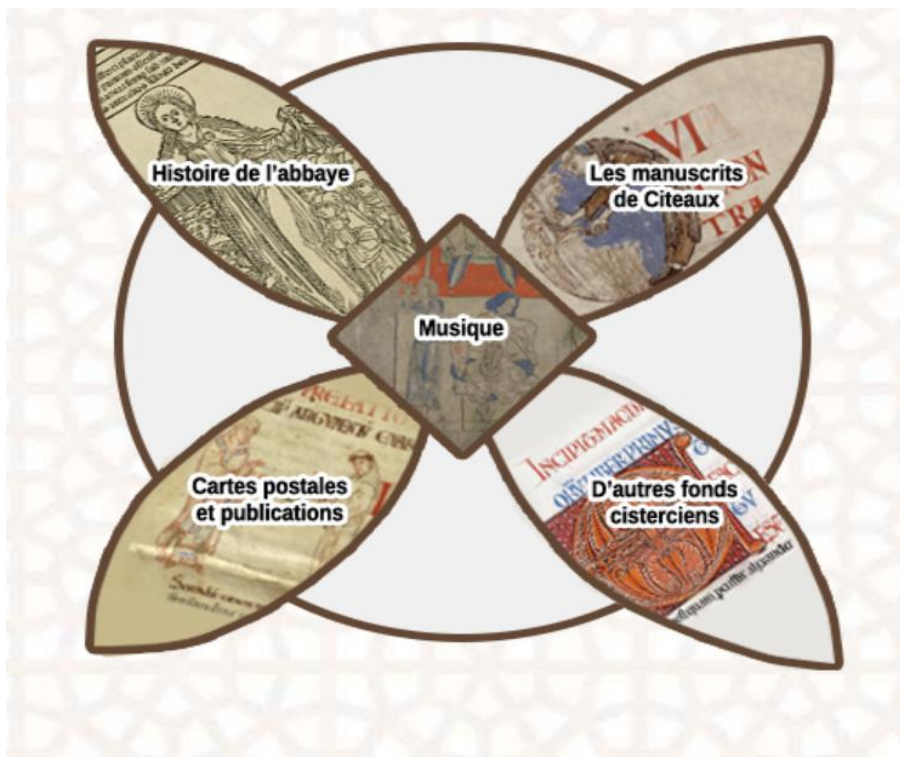
Najznámejším a najvplyvnejším sa stalo benediktínske mníšske hnutie v burgundskom kláštore v Cluny. Malo aj vlastné privilégia od pápeža. Označovalo sa aj pomenovaním rád v ráde. Bolo známe prísnou askézou. Medzi 10. a 12. storočím sa k nemu pripojilo 2 000 kláštorov s viac ako 10 000 mníchmi a v tej dobe hnutie

z Cluny predstavovalo jedno z najsilnejších síl v cirkvi. Sympatie a veľké dary získalo aj medzi vládcami Svätej rímskej ríše, aj medzi aristokraciou, čo sa čoskoro prejavilo aj v bohatstve clunijských opátstiev. Bohatstvo sa čoskoro pretavilo do okázalého zdobenia kláštorov a chrámov. Dodnes môžeme obdivovať sochárstvo, architektonické monumentálne stavby, bohatstvo kláštorných knižníc. Snažilo sa aj o osamostatnenie a emancipáciu, ale na svojej ceste k oslobodeniu cirkvi sa však odklonilo od dôsledného dodržiavania zásad sv. Benedikta. Na tento rozpor medzi hlásanou askézou a prepychom clunijských kláštorov začali poukazovať noví reformátori, ktorí priamo zažili clunijské bohatstvo a neskôr vytvorili cisterciánsky rád. Vychádzali z učenia sv. Benedikta a z pôvodného benediktínskeho motta *Ora et labora* (Modli sa a pracuj). Rehoľa cisterciánov vznikla s cieľom návratu k prísnemu dodržiavaniu reguly sv. Benedikta, jej očisteniu od všelijakých nepôvodných nánosov. Spočiatku sa snažili reformu uskutočniť v rámci benediktínskej rehole, no postupne sa na prelome 11. a 12. storočia sformovalo nové rehoľné bratstvo. Ich askéza nebola síce extrémna, ale bola dôsledná (Diačiková, Harničár, Soják, 2023).

Robert, syn zo šľachtickej rodiny zo Champagne, jeden z reformátorov rádu benediktínov v Cluny v 11. storočí, odišiel z Cluny a založil kláštor v Molesme, ale aj tu časom vznikol spor medzi mníchmi a Robertom v náhlade na dodržiavanie prísnych regulí. Mnisi sa po čase vzbúрили proti tvrdým pravidlám a opáta Roberta prinútili opustiť kláštor. Ten odišiel spolu v roku 1098 s vysoko vzdelaným anglickým mníchom Štefanom Hardingom, pustovníkom Alberichom a ďalšími 19 mníchmi a založili nový kláštor (*claustrum novum*) v Cîteaux na pozemkoch venovaných francúzskou šľachtickou rodinou z Beaune. Bola to neosídlená močaristá lokalita Cîteaux (v starofrancúzštine je nazývané rákosie „*cistels*“, ktoré tu v močarínach rástlo a rastie dodnes) pri rieke Saône vo východnom Francúzsku, 20 km od mesta Dijon. História udáva presný dátum 21. marec 1098, kedy burgundský biskup požehnal oratórium. Miesto bolo pusté, bez ľudí, boli tu husté lesy s divokými zvermi a nekonečné húštiny trstiny v močaristej pôde. Keď prišli do tejto obrovskej a desivej samoty, pochopili, že je to najvhodnejšie miesto pre rehoľný život, ktorý hľadali na realizáciu svojich predstáv. Neskôr sa názov ustálil na latinskom názve *Cistercium*, podľa míľnika starej rímskej cesty (francúzsky Cîteaux), ktorý dal aj pomenovanie novému mníšskemu rádu cisterciáni. Pustili sa do ťažkej práce skultúrňovania tejto nehostinnej zeme. Život v Cîteaux charakterizovala tvrdá práca na stavbe kláštora, chórová modlitba, duchovné čítanie a rozjímania. Významné zmeny v cisterciánskom ráde a ich nesmierny rast a vplyv nastal po pätnástich rokoch, v roku 1113, príchodom mladého anglického šľachtica Bernarda, ktorý silou svojej osobnosti dosiahol v krátkom čase úspech mladého rádu. Sľub zložil opátovi Štefanovi Hardingovi a stal sa zakrátko štvrtým cisterciánskym opátom. Čoskoro sa prejavilo jeho nadanie a manažérske schopnosti. Stal sa jedným z najvýznamnejších predstaviteľov katolíckej cirkvi a vytvoril rád s výsledkami obdivovanými v západných demokratických spoločnostiach aj po vyše 900 rokoch (Diačiková, Harničár, Soják, 2023).

O cisterciánskom ráde je možné získať podrobné informácie v rámci unikátneho spracovania histórie vzniku cisterciánov, ich živote, rozvoji centra cisterciánskeho opátstva Cîteaux a rozšírení do celej Európy, v Mestskej knižnici v Dijone vo Francúzsku, ktorá je od čias Francúzskej revolúcie (1789 až 1799) depozitárom tohto

neoceniteľného stredovekého pokladu cisterciánskeho rádu. Toto nesmierne bohatstvo je tiež svedectvom o fundamentálnom duchovnom, intelektuálnom, poľnohospodárskom, hospodárskom a politickom hnutí v Európe, na ktorom sa cisterciáni v nemalej miere podieľali. Je dostupné aj v digitálnej forme pre celý svet na webovom sídle (patrimoine.bm-dijon.fr). V rámci tohto súboru je: história kláštora, najpozoruhodnejšie diela rukopisov (vrátane prvého skriptória zo začiatku 12. storočia a zverejnených je 80 najdôležitejších rukopisov), pohľadnice a publikácie, cisterciánske fondy (napr. rukopisy z protoopátstiev) a hudba.

Obrázok 1 Hlavná stránka Mestskej knižnice v Dijone s témou cisterciánskeho rádu
Zdroj: Mestská knižnica v Dijone

2 Život cisterciánov odkazuje na inšpirácie človeka pre súčasné a budúce generácie

Štúdiom životopisov významných podnikateľov, politikov, vedcov, inovátorov, umelcov, pedagógov, či ďalších osobností sa dostávame k spoločným charakteristikám a tým sú osobnostné vlastnosti, ako charakter, etika, systém, disciplína, charisma, manažérske zručnosti a analytické schopnosti s kritickým vyhodnocovaním situácií. A nezáleží, v akom období ten-ktorý človek žil. Takýto človek vedel nadchnúť svoje blízke i širšie okolie, ovplyvniť životy ľudí a charakter celej spoločnosti. Táto znalosť sa v plnej miere potvrdila aj po takmer tisícročí, aká dôležitá v manažmente je pre lídra, okrem odborných vedomostí, charisma a osvietenosť.

2.1 Inšpirácie pre manažment

Analýza života cisterciánov a ich rádu ukáže zaujímavé inšpirácie aj pre súčasný svet riadenia organizácií, vrátane medzinárodných korporácií, pre manažérov a riadenie ekonomiky.

2.1.1 Inšpirácie pre manažérov

A tak to bolo, hodnotiac po takmer tisícročí aj v stredoveku, v čase vzniku a rozvoji cisterciánskeho rádu príchodom mladého anglického šľachtica Bernarda medzi cisterciánov, ktorý silou svojej osobnosti dosiahol v krátkom čase úspech mladého rádu. Sľub zložil opátovi Štefanovi Hardingovi a stal sa zakrátko štvrtým cisterciánskym opátom. Čoskoro sa prejavilo jeho nadanie a manažérske schopnosti a stal sa jedným z najvýznamnejších predstaviteľov katolíckej cirkvi a vytvoril rád s výsledkami obdivovanými v západných demokratických spoločnostiach aj po vyše 900 rokoch.

Sv. Bernard nebol len členom rehole, ale bol to človek veľkého ducha, ktorý presahoval „obmedzenia“ reguly a stal sa jedným z najväčších duchovných autorít doby. S odstupom storočí sa dnešný svet pozerá na dielo sv. Bernarda, že presiahlo svoju dobu. Ani dnes nie je možné písať o pokore, Kristovom človečenstve, kresťanskej láske, či mnohých iných aspektoch života cirkvi bez myšlienok sv. Bernarda. Temer od počiatku stál pri formovaní cisterciánov a mal veľký vplyv na formovanie ich duchovnosti a zásad života. Avšak sv. Bernard presahoval svojím životom a dielom cisterciánsky rád, o čom sa vedú toľko diskutované neskoršie „porušovania“ nariadení Generálnej Kapituly, ale zároveň je to aj najväčší prínos cisterciánov. Sv. Bernard je svojím životom vzorom. Zaujíma sa o svet, cestuje, káže, intenzívne píše listy mocným sveta, zakladá kláštory, agituje za krížovú výpravu, vystupuje proti heretikom, angažuje sa v rozmanitých problémoch vtedajšej spoločnosti. A práve týmto mení nazeranie dobovej spoločnosti na „šedých mníchov“. Už z nich nie je viac komunita, ktorá túži žiť len utiahnuto, ale svoju angažovanosť prenášajú aj do centra spoločnosti a expanzia cisterciánov počas 12. a 13. storočia nie je len prvým kultúrnym zjednotením Európy, ale aj akýmsi integračným faktorom celej rurálnej a feudálnej spoločnosti (Kopták, 2012).

Obdivuhodné je spájanie rôznych spoločenských vrstiev a charita, keďže v kláštore a celom opátstve žili a pracovali ľudia z rôznych spoločenských vrstiev. A tak sa pod jednou strechou „spojili deti bohatých rytierov a chudobných poddaných, ktorí sa tam naučili vzájomne si vážiť, podporovať a milovať jeden druhého“ (Vencko, 1927).

Opát mal vysoké postavenie v rámci cirkevnej hierarchie, bol aj členom panovníckeho dvora a zúčastňoval sa najvyšších rozhodovaní na dvore. Opáti, alebo vysokí funkcionári z cisterciánskych radov sa stávali aj radcami, diplomatmi, poslami, vyjednávačmi, mediátormi, rozhodcami sporov a často tiež mierotvorcami. Rád požíval značnú úctu. Veľa cestovali, navštevovali svetské i cirkevné centrá, boli vynikajúci rečníci.

Pri počte rehoľníkov, ktorý sa v 13. storočí odhaduje na vyše dvadsaťtisíc, by bolo na počudovanie, ak by cisterciáni predstavovali nejakú homogénnu štruktúru. Stále nesmieme strácať zo zreteľa, že k cisterciánom vstupovali členovia aj

najvýznamnejších rodov z celej Európy. Neskôr sa z nich stávali biskupi, kardináli, pápeži či veľmi blízki spolupracovníci kniežat a kráľov. Zrejme aj na týchto postoch sa snažili dodržiavať rehoľu a pri svojej činnosti vychádzali z podpory svojich spolubratov, čo je logické aj vzhľadom na mocenské postavenie cisterciánov v 12. a 13. storočí (Winkler, 1981).

2.1.2 Inšpirácie pre riadenie organizácií

Tretím opätom v Cîteaux sa stal Štefan Harding. V tejto funkcii strávil dvadsaťpäť rokov. Jeho organizačné schopnosti boli výnimočné. Zaviedol systém generálnych kapitúl a pravidelných vizitácií. V roku 1119 získal oficiálne schválenie pre Carta Caritatis (Charta lásky), čo je dôležitý dokument pre uznanie cisterciánskeho rádu, stanovujúci jeho zjednocujúce princípy. Krásne písal a maľoval, o čom svedčí zachovaná Hardingova Biblia. Je nielen graficky zaujímavá, ale aj blízka pôvodným textom Starého zákona, pretože Štefan Harding študoval Starý zákon v pôvodnom jazyku v hebrejčine, konzultoval aj so židmi a preložil Starý zákon do latinčiny. Keď sa stal opätom v Cîteaux, dal prepísať do viacerých vydaní túto opravenú verziu zbavenú nánosov získaných pri prepisovaní, či prekladaní.

Dva dobre zdokumentované riadiace mechanizmy, ktoré prijali cisterciáni v 12. storočí v Charte lásky sú: 1) ročná vizitácia – povinná každoročná previerka, pri ktorej „dozorný“ protoopát kontroluje iný kláštor a správanie jeho členov a 2) účasť na generálnej kapitule – výročné stretnutie v centrále rádu v Cîteaux, na ktorom sa musel (boli aj výnimky) zúčastniť každý opát. Tieto dva monitorovacie mechanizmy, hoci boli v tom čase inovatívne, predstavovali pre cisterciánsky rád určité výzvy, čo predstavovali fyzické návštevy z jedného kláštora do druhého (Finley, 2021).

Generálna kapitula – bolo hlavné zasadnutie opátov cisterciánskych kláštorov, ktoré sa konalo každoročne vo francúzskom Cîteaux. Mimoriadne zaujímavé sú v latinskom jazyku podrobne spracované záznamy z generálnych kapitúl cisterciánov, ktoré sú zachytené v Stanovách generálnych kapitúl cisterciánskeho rádu (Statuta). Generálna kapitula bola vybavená zákonodarnými právomocami, rozhodovala o všetkých závažných otázkach týkajúcich sa rádu. Prijímala normy pre cisterciánsku rehoľu, ktorých dodržiavanie bolo kontrolované na vizitáciách. Keďže sa Generálnej kapituly zúčastňoval veľký počet opátov (stovky z väčšiny kláštorov zo všetkých krajín) vytvoril sa riadiaci zbor 25 členného grémia opátov z Cîteaux a 4 hlavných protoopátstiev (La Ferté – rok vzniku 1113, Pontigny – rok vzniku 1114, Clairvaux – rok vzniku 1114, Morimond – rok vzniku 1115) a ďalších určených osôb. Generálna kapitula bol účinný model riadenia. Pápež Inocent III. v roku 1215 odporučil projekt Generálnej kapituly ako vzor pre všetky existujúce rehole.

Vizitácie - pravidelné vizitácie umožňovali dobrú znalosť personálneho zloženia konventov materských a dcérskych kláštorov a ich celých vetví rádu. Bola to veľmi dobre prepracovaná a funkčná personálna politika vo vzájomne prepojených sieťach vďaka filiačnému systému tvorenému materskými a dcérskymi kláštorami, čo dávalo priestor k výmene informácií o ich potrebách a riešení jednotlivých kláštorov. Prechod mnícha z jedného kláštora do druhého bol možný s opátovým súhlasom, ak si to vyžadovala konkrétna situácia, alebo aj opát bol preradený do iného kláštora. Ani opátska hodnosť, aj keď doživotná, sa v praxi neuplatňovala. Cisterciánski opáti na svoju funkciu aj abdikovali, alebo boli odvolaní. Preto môžeme hovoriť o flexibilitate personálnej politiky. Takáto mobilita osôb dovoľovala vedeniu rádu pracovať so

schopnými jedincami, vychovávať ich a potom ich umiestniť na vhodné miesto.

Na cestách, či už na Generálnu kapitulu, alebo počas vizitácií sa naučili veľa nového a tieto skúsenosti priniesli domov. Konverši, ktorí sprevádzali na ceste opáta učili aj miestne obyvateľstvo rôznym remeslám, alebo poľnohospodárskemu pretváraniu krajiny.

Sieťové prepojenie kláštorov vytváralo obdivuhodne zorganizovaný poriadok/systém - každý vedel, kde je jeho miesto, čo má robiť, všetko „šliapalo ako hodinky“, pripomínajúc prísne zorganizovaný život v úli, alebo v mravenisku. Mali denný letný a zimný režim, z dôvodu efektívneho využívania slnečného svetla. Žeby sa moderný svet v tomto inšpiroval zavedením zimného a letného času? Deň mali veľmi presne rozplánovaný na minúty. To by sme asi v súčasnosti až do takých detailov nezvládli, ale presnosť, lojálnosť a systém by dnešnému modernému svetu len prospel. V svojich životoch boli vedení poriadkom a systémom (Diačiková, Harničár, Soják, 2023). V organizačnej štruktúre kláštora sa pamätalo na všetky činnosti a podľa toho bol obslužný personál, či mnísi nazývaní, napr. portáš otváral a zatváral dvere kláštora, obsluhoval hostí a keď hostí nebolo, zaoberal sa ďalšími činnosťami, napr. s pomocníkmi sa staral o šatstvo či postroje koní (Vencko, 1927).

V dokumente Zakladateľské právo pre kláštor boli detailne popísané práva, ale aj povinnosti, či už fundátora (zakladateľa kláštora), jeho rodiny a potomkov a na druhej strane kláštora. Tiež do istej miery aj spôsob a proces kolonizácie a jej cieľ v zmysle osídlenia územia. Odovzdanie pôdy kláštora malo aj politický charakter, čo znamenalo, že fundátor mal aj na konkrétne územie politický vplyv a tým zmiernoval rozpínavosť iných rodov. Z mnohých cisterciánov sa stali radcovia, dvoranania a diplomati na kráľovských dvoroch. Svedčí o tom napr. informačne bohatá Zbraslavská kronika z kláštora Zbraslav v Čechách (Charvátová, 2020).

Regula rádu prikazovala mníchom dávať almužnu a prejavovať pohostinnosť v zmysle “treba všetkých hostí, ktorí prídu, prijať tak, akoby to bol Kristus“. Tu pramení ich dobročinnosť a charita. Aj v noci zatúlaní pocestní zvonili na dverách kláštora, mnísi im poskytli útočisko a vďačne im ukázali cestu, ako sa dostať bezpečne z hôr, alebo zo skalnatých morských pobreží. Rozdávali jedlo chudobným, vdovám, sirotám a chorým a pocestným poskytli aj ubytovanie (Woods, 2010).

Pre riadenie organizácií je inšpirujúcim odkazom cisterciánskeho rádu ich životaschopnosť a reagovanie na zmeny. Veľmi podstatný aspekt, reflektujúci zmeny v spoločnosti na začiatku druhého tisícročia nového letopočtu, predstavuje vstup nových generácií do rehole. Noví adepti sú nositeľmi nielen generačnej obmeny, ale tiež napomáhajú vývoju, vnútornej dynamike a vnášajú do spoločenstva nové myšlienky, ktorými aktuálne žije okolitá spoločnosť. Tým sa, okrem externých činiteľov, vytvára vnútorný tlak nútiaci rehoľnú rodinu primerane sa vysporiadať s meniacim sa svetom a meniť vnútorné štruktúry pre lepšiu pripravenosť prijímať zmeny. Tieto procesy môžeme dobre sledovať počas reformy cirkvi v 11. storočí, keď vznikali nové, viac alebo menej úspešné monastické spoločenstvá, snažiace sa reagovať na okolitý svet. Výstižným príkladom sú rytierske rehole. Na nich máme výbornú možnosť vidieť prispôbovanie sa meniacim podmienkam počas storočí. Tie z nich, ktoré nenašli ďalšie pole pôsobenia po odložení meča, zanikli.

2.1.3 Inšpirácie pre riadenie ekonomiky

Princíp ekonomického modelu bol postavený na organizačnej štruktúre rádu naprieč celou Európou. Tento princíp, odlišujúci cisterciánov od iných mníšskych rádov, bola centrálnosť, t. j. podriadenosť všetkých kláštorov nachádzajúcich sa na rôznych miestach európskeho územia pod jeden ústredný orgán – Generálnu kapitulu, ktorá bola ústredným a kontrolným orgánom fungujúcim s parlamentnými právami a v jej rukách bola zákonodarná a súdna moc. Až do začiatku 15. stor. poskytoval tento systém cisterciánom veľkú súdržnosť a prispieval k rozvoju v celej Európe (Wyrwa, 1999). Tento riadiaci model, pretrvávajúci dodnes, si osvojili veľké medzinárodné, resp. globálne korporácie.

Práca zohrávala dôležitú úlohu v živote rehoľníkov a pripisoval sa jej aj duchovný rozmer. Pre cisterciánov to bol aj prostriedok vnášania božieho poriadku do nekultivovanej a drsnej prírody. Rehoľníci striktne odmietali všetky príjmy, o ktoré sa nepričinili vlastnou prácou. Jediným darom pre nich mohla byť neobrábaná pôda. Vedeli veľmi presne prispôsobiť hospodárstvo i duchovný život lokálnym podmienkam. Boli otvorení novým trendom, boli flexibilní a na svoju dobu neobvykle podnikaví. Lacná cisterciánska produkcia vychádzala z dvoch dôvodov – lacná pracovná sila, ktorú zabezpečovali konverši (civilní zamestnanci, neboli členovia rádu) a veľkokapacitná výroba. Napriek tomu, že po 100 rokoch bol pôvodný ekonomický model revidovaný, bol efektívny, funkčný a i dnes obdivovaný. Zaviedli v poľnohospodárstve tzv. trojpoľný systém, ktorý spočíval v rozdelení obrábanej pôdy na 3 časti: jedna sa osiela na jar jarinou, druhá na jeseň oziminou a tretia sa nepoužila, ležala úhorom, odpočívala a na ďalší rok sa to celé posunulo. Angažovali sa aj v banskej činnosti a prevádzkovali náročné remeselné výroby ako železiarstvo, či sklárstvo. To všetko viedlo k veľkému úspechu rádu v prvom období jeho existencie.

Príjmy mali z poberania desiatkov z prenájmov pôdy, resp. iných majetkov a predovšetkým z obchodu, napr. víno, soľ, vlna a tiež prenajímali sklady pre tovary určené pre mestské trhy. Dokonca v obchodných činnostiach už vidieť prvky trhového hospodárstva. Počet šikovných a lojálnych konveršov rástol, čomu napomáhal populačný rast v západnej Európe a tiež fakt lepšieho (v zmysle vtedajšieho života) zaobchádzania, ako u svetských majstrov a feudálov.

Príznačné pre cisterciánov je uprednostňovanie nehostinných, bažinatých a neobývaných území, v ktorých videli doslovné naplnenie svojho poslania Ora et labora. Cisterciáni boli majstrami vodného inžinierstva. Sú známi ako skvelí stavitelia vodných systémov. Technicky vytvorili v okolí kláštora celý kolobeh životodarnej vody, od jej hospodárskeho a celospoločenského využitia až po ochranu prírody. Aj z dnešného ekologického pohľadu chvályhodný cyklus hodný nasledovania.

Veľmi špecifickou otázkou, spojenou s výstavbou cisterciánskeho kláštora a jeho hospodárskych častí, sú melioračné práce, ktoré mali prispôsobiť hydrologicky nevhodný terén pre stavbu nového kláštora a následné vybudovanie „inžinierskych“ sietí - drenáží, vodných kanálov na privod pitnej vody, odvod splaškov, nečistôt a vody, slúžiacej na pohon hospodárskych zariadení, zásobníkov vody, studní a pod. Aj keď uvedená problematika stojí stále na pokraji vedeckého záujmu, práve táto odbornotechnická činnosť cisterciánov, ako tvrdia poľské autorky (Bojęs – Białasik,

Kwiatkowska – Kopka, 2010), svedčí o veľkom civilizačnom prínose a technickej zdatnosti cisterciánov.

Ak im prirodzený vodný zdroj nepostačoval, tak vedeli priviesť vodu aj z niekoľkých desiatok kilometrov vzdialeného zdroja. Významnú úlohu zohrali v odvodňovaní bažinatých oblastí drenážnymi sieťami. Na výstavbu vodných zariadení používali cisterciáni rôzne materiály - drevené a terakotové potrubia, či murované kanály. Do ich vodného inžinierstva patrili aj rybníky, vodné priekopy, úprava vodného toku okolitých riek a potokov, vybudovanie mlynov, atď. Rybníky neboli určené len na chov rýb a ďalšie hospodárske využitie, ale svojou vodnou plochou chránili kláštor pred povodňami aj pred možnými útočníkmi (Zacpal, 2006). Tok vody vtekajúcej do opátstva, alebo grangií (hospodárske dvory) bol riadený tak, aby postupne poháňal stroje a pomáhal spracúvať rôzne produkty a využívať rôzne technológie (výroba múky, plátna, piva a vína, spracovanie kože, železnej rudy, sústruženie, pranie, varenie...).

Vybudovanie precíznej vodovodnej siete sa netýkalo len samotného kláštora, ale zasahovalo jeho pomerne široké okolie. Všetko záviselo od polohy zdrojov vody, vlastností terénu i veľkosti kláštorného areálu, zvlášť jeho hospodárskej časti. O obrovskom rozsahu prác svedčia aj dnes zachované vodovodné systémy v protoopátskom kláštore v Morimonde vo Francúzsku (časť hydraulického systému je dodnes funkčná), v Piliši (Maďarsko), ale o pomerne veľkom rozsahu môžeme hovoriť aj v malom kláštore, aký predstavuje napr. malopoľský kláštor Szczyrzyc. V kláštore Spišský Štiavnik bol postavený mlyn, z ktorého voda tiekla ku bielidlám na plátno a vosk, ďalej išla mlynská voda do pivovaru, kde sa vyrábalo chutné pivo, potom na miesto s drevenými kladivami, ktoré tĺkli vlnu na výrobu plátna a nakoniec voda išla ku garbiarom pomôcť vyrobiť kožu na obuv. Keď už takto všetkým poslúžila, vtekla do podzemného kanála zoberúc všetky organické (nebola to chémia!) nečistoty a zanechala všetko v poriadku (Vencko, 1927). Aj z dnešného ekologického pohľadu chvályhodný cyklus hodný nasledovania. Aj pri rozvodnení potok nenarobil škody, lebo sa reguloval pri hati.

Silu vody používali na mletie pšenice, osievanie múky, valchovanie (splst'ovanie) súkna a spracovanie kože. Popis stredovekého stroja, využívajúceho silu vody z 12. storočia sa zachoval v kláštore v Clairvaux. Je pravdepodobné, že sa tento stroj prekreslil a popísal 742-krát (toľko cisterciánskych kláštorov bolo v tom čase v Európe) a dostal sa do všetkých kláštorov, keďže prakticky všetky dosiahli rovnaký stupeň technickej vyspelosti.

2.2 Inšpirácie pre spoluprácu národov

Cisterciáni, vďaka svojej organizácii riadenia medzinárodného rádu, významnou mierou prispeli k prvej integrácii európskych národov. Raz do roka cestovali z odľahlých častí Európy na zasadnutie Generálnej kapituly do Cîteaux, čo bolo aj viac ako 1 500 km z odľahlých častí severného Uhorska, či Poľska a cesta trvala cca 1 mesiac, z českých krajov cca 3 týždne. Opáti tak boli mimo svojho kláštora 2 mesiace i viac. Cestovateľské aktivity korporáčnych mníšskych spoločenstiev (napr. cestovanie pri vizitáciách) prispievali k spoločensko-kultúrnej a medzinárodnej komunikácii a tým aj k integrácii, ako je tomu aj dnes. Cesty využívali aj na

diplomatické misie, návštevu turisticky zaujímavých miest s náboženskou tematikou (napr. slávny kláštor Saint Denis v Paríži, kde je pochovaný sv. Bernard), alebo aj na nákup luxusného tovaru v Paríži. Cesty západnými európskymi krajinami, ktoré boli oproti českým, poľským i uhorským krajinám na vyššej civilizačnej úrovni, opäť veľmi obohacovali. Museli sa vedieť orientovať v inej politickej situácii a v iných životných zvykoch, čo opäť otváralo nové obzory a zoznamovalo ich so západným svetom, so západnými kultúrnymi a civilizačnými hodnotami. Na kapitule si vymieňali informácie a praktické skúsenosti aj hospodárskeho charakteru. Dobrá znalosť európskych záležitostí získaná na týchto cestách a z medzinárodných stretnutí znamenala, že boli veľmi dobre vzdelaní a informovaní, čo sa využívalo aj pri panovníckych dvoroch a v diplomatických službách na významných postoch radcov, dvoranov, vyslancov, diplomatov či sudcov na kráľovských dvoroch (Homza, Sroka, 2009). Vďaka sv. Bernardovi sa stali cisterciáni spolutvorcami európskej kultúry. Vzhľadom na dobre fungujúce vzájomné prepojenie jednotlivých kláštorov možno tiež hovoriť o prvej fungujúcej informačnej sieti, ktorú cisterciáni vybudovali v Európe.

Poslaním rádu cisterciánov bolo okrem hlbokej nábožnosti a pracovitosti šírenie umenia, kultúry, vzdelania, spevu, hudby, osvety, liečiteľských, ale aj technických a poľnohospodárskych zručností. Na svojich početných cestách, ktoré viedli od východu strednej Európy na západ a naopak, sa naučili veľa nového a tieto skúsenosti nielen priniesli domov, ale ich cestou šírili ďalej a tak prirodzene učili obyvateľstvo novým veciam. Na cestách opäť sprevádzali aj konverši, ktorí učili miestne obyvateľstvo rôznym remeslám, ako tesárstvo, kováčstvo, tkáčstvo, garbiarstvo, obuvníctvo, krajčírstvo, pekárstvo, murárstvo a iné. Aj posvätné miesta, ako boli kostoly využívali cisterciáni na výchovu a vzdelávanie jednoduchého obyvateľstva. Keď kláštorné kostoly boli strohé, bez výzdob a sôch, okrem sochy Panny Márie, tak v kostoloch pre verejnosť to neplatilo. Tu mohli byť obrazy a sochy, ktoré slúžili nielen ako liturgické miesto, ale zároveň aj ako výchovné a vzdelávacie miesto.

Silu a potrebu vzdelávania si uvedomovali opáti počas ciest a vizitácií kláštorov, že nízka úroveň teologického vzdelávania v kláštoroch, ale aj svetského vzdelávania medzi poddanými vedie v dôsledku nevzdelanosti až k šíreniu kacírskych myšlienok. Štefan Lexington, opát z *Clairvaux*, vyloboval u pápeža Innocenta IV. posilnenie úlohy vzdelávania a v roku 1245 bol založený vzdelávací inštitút v Paríži a cisterciánom boli udelené rovnaké práva vo vzdelávaní, ako mali dominikáni a františkáni. Pretože vzdelávanie bolo určené pre cisterciánske domy zo všetkých krajín, tak inštitút aj spoločne financovali a ako spoločný jazyk sa presadil latinský jazyk, ktorý sa tak na dlhé storočia stal jazykom pre internacionalizáciu vedy. Aj tento odkaz z dávnej minulosti hovorí o sile vzdelávania a jeho veľkom vplyve na vytváranie názoru na okolitý svet.

Rehoľa rozšírená na obrovskom území s rozdielnym stupňom spoločenského, náboženského a kultúrneho vývoja i povedomia a silne previazaná so šľachtickými a neskôr aj meštiackymi rodmi prijímala ľudí, ktorí nutne prinášali do rehole vlastnú kultúrnu „genetickú“ výbavu. Tomuto procesu nebolo možné zabrániť. To, čo často historiografia, ale aj niektorí autori z cirkevného prostredia zvyknú nazývať porušovaním reguly a štatútov cisterciánov, je podľa našej mienky dialektický vývoj rehole, ktorá ak chcela plniť svoje poslanie a prežiť, musela flexibilne reagovať na

potreby doby a spoločnosti, v ktorých sa nachádzala. Mnohé negatíva vychádzali skôr z veľkosti inštitúcie (Lawrence, 2002).

Cisterciáni boli vzdelaní a ich cit pre právo a spravodlivosť bol vysoko oceňovaný. Cisterciánsky právny systém bol v tom čase veľmi prepracovaný. Cisterciáni boli vnímaní ako vynikajúci právnici a panovníci tieto ich schopnosti preto s obľubou využívali. Pre históriu je zaznamenaných viacero významných udalostí pri uzatváraní mieru medzi panovníkmi, dokonca aj medzi anglickými a francúzskymi panovníkmi, čo nebolo jednoduché.

Európskym dedičstvom par excellence sú rehoľné rodiny. Najmä na tých rehoľných rodinách, ktoré vznikli počas stredoveku, najlepšie vidieť ich enormný kultúrny prínos. Dnes veľa hovoríme o európskej integrácii, tá však neustále o niečo zakopáva a v súčasnosti je aj ohrozená. V rehoľných komunitách pritom po stáročia vidíme nevidanú integračnú a internacionálnu silu a vytrvalosť, ktorá prečkala všetky búrky európskej histórie. Nielen to, samo o sebe by to bolo veľmi málo. Práve rehole sú jedným zo silných základov dnešnej európskej slobody a demokracie. Stále pretrváva omyl, že koreňmi európskeho demokratického zriadenia sú len antické republiky. Cirkev zachovala a kontinuálne rozvíjala antické dedičstvo, založené na učení starogréckeho filozofa Aristotela, ktoré rozvíjali odbornou diskusiou v kresťanskom duchu. Boj za samostatnosť, slobodu cirkvi a jej nepodriadenosť svetskej moci, ľudského života, dôraz na cnosti, v tom vidíme skutočné korene súčasnej demokracie. Pretože pomohli výrazne pochopiť hodnotu života jednotlivca a jeho osobnej slobody. Aj neskorší rýchly hospodársky a kultúrny rast novoveku len nadviazal na horúčkovité vzopätie spoločnosti v stredoveku.

2.3 Presah do súčasnej medicíny

V pravidlách kláštora bol dodržiavaný život mníchov v „širokospektrálnej“ bohoslužbe, ktorej súčasťou bola aj medicína. Dnes by sme to mohli prirovnať k udržiavaniu telesnej a duševnej rovnováhy človeka. Kláštorná medicína vytvárala kompletnú mozaiku kláštorného života. Cisterciáni vedeli, že slnko a jeho energia sú pre zdravie človeka prospešné a tiež, že kultivované prostredie je liečivé a preto v okolí kláštornej nemocnice boli krásne záhrady so spevavým vtáctvom, liečivými bylinami, na pestovanie ktorých už v trinástom storočí využívali skleník a ovocné sady. Lieky boli rastlinného pôvodu z bylín pestovaných v kláštorných záhradách a pripravovali sa v lekárňach.

V 14. a 15. storočí sa cisterciánski mnísi neobmedzovali len na štúdium starovekých traktátov o liečivých bylinách, ale rozšírili svoje poznatky klinickými skúsenosťami do takej miery, že vytvorili základnú terapiu chorôb na približne päť storočí. Mnohé cisterciánske opátstva uchovali v svojich dobových dokumentoch dôležité poznatky o bylinnej medicíne v stredoveku, ktoré sú znovu objavované a niektoré z týchto zložiek sa dodnes testujú v laboratóriách významných univerzitných nemocníc alebo v ich partnerských farmaceutických spoločnostiach v západnej Európe. Napríklad vedci z oblasti ušnej, nosnej a krčnej medicíny v súčasnosti testujú účinok extraktov na báze vody, alkoholu a výtlačkov *Osmunda regalis* (starosvetská papraď kráľovská) a *Chelidonium majus* (lastovičník väčší) na kultúry buniek rakoviny ucha. Niekoľko sľubných výsledkov bolo odovzdaných na vývoj nových

liekov, ktoré prechádzajú klinickými skúškami a iným testovaním, aby vyhovovali legislatívnym požiadavkám. Na úplné pochopenie stredovekých receptov sa vytvárajú multidisciplinárne tímy, zahŕňajúce nielen medikov, biológov, farmaceutov a chemikov, ale aj historikov, historikov medicíny, vedcov latinského a starogréckeho jazyka, vrátane vedcov z radov cisterciánskych mníchov (Watt, Hayes, 2020).

2.4 Majstri v staviteľstve a architektúre - nový štýl gotika

Globálnym pohľadom na zachované rôzne cisterciánske stavby, vrátane hospodárskych, je evidentne vidieť prepracovanú logickosť a praktickosť v každom detaile spojenú s hlbokou symbolikou. To sa významne odzrkadľuje práve na hospodárskych budovách, ktoré neraz dostali takmer chrámovú podobu. Hlboký zmysel pre detail na cisterciánskych stavbách možno nachádzať kontinuálne cez celé stáročia, nielen počas prvých sto rokov ich existencie. Významný je poznatok, že cisterciáni kde prichádzali, pomáhali aj pri stavbách a oprave mostov, ciest a inej stredovekej infraštruktúry.

Cisterciánska architektúra je do veľkej miery pravdepodobne preto takmer dokonalá, pretože sa spojili v tom čase dve najsilnejšie autority - svetská a cirkevná. Po celej Európe sa v stredoveku vlastnými rukami a umom konveršov a mníchov stavali kláštory, kostoly, hospodárske dvory a budovy, pričom je nesporne dôležitá úloha v prítomnosti a aktivite svetských fundátorov a rôznych donátorov, účasť svetských kamenárov a profesionálnych stavebných hút, ktoré nepochádzali z rehoľného prostredia. Cisterciánska architektúra je považovaná za jeden z najkrajších štýlov stredovekej architektúry a rozšírenie nového štýlu - gotiky. Pôvodná cisterciánska architektúra je typická svojou jednoduchosťou tvarov, technickou vyspelosťou, harmonickou čistotou a eleganciou, drobnými detailmi s výnimočným čarom, pretože nič nemalo odvracať myšlienky od Boha. Architektúra cisterciánov sa vyznačovala jednoduchosťou, s jasným a prehľadným chrámovým priestorom presvetleným denným svetlom. Vonkajší prejav krásy považovali za skôr rušivý, než povznášajúci vplyv na mníchov, lebo to ich odvádzalo od rozjímania a štúdia. V priebehu 13. storočia sa tento asketizmus začal postupne narúšať, najmä v kostoloch. Hoci sakrálnu architektúru charakteristickú pre cisterciánov nie je celkom možné zovšeobecniť na jeden univerzálny typ, vo všeobecnosti možno povedať, že pre túto rehoľu bola charakteristická redukcia tvarov a umiernenosť architektonického výrazu.

Je zaujímavé, že ako pristupovali cisterciáni ku kresťanským stavbám, tak stavali aj hospodárske budovy v grangiách, pretože mali názor, že aj prácou sa Boh oslavuje. A tak ako starostlivo stavali chrámy, tak rovnako stavali aj sýpky, či iné hospodárske budovy. V 13. storočí zohrali cisterciáni významnú úlohu ako šíritelia nového slohu – gotiky po celej Európe a tak ovplyvnili svojimi stavbami celoeurópsky vývoj architektúry.

Záver

Mostom medzi dejinami a súčasnosťou je jedna zo zakladateľských ideí cisterciánov, a síce kultivovanie krajiny. Všade kam cisterciáni prišli, zveľad'ovali krajinu, ktorá ich obklopovala. Kláštor bol pre nich rajom a tak, ako rajskú záhradu, sa snažili formovať aj zem, ktorá im bola pridelená. To ich vtlačanie svätosti i

obyčajným, prostým a profánnym (všedný, svetský) veciam a činnostiam patrí k najhlbším odkazom dnešku. Toto zároveň jednoduché i vznešené posolstvo sa realizuje aj udržiavaním kolektívnej pamäte, úctou k dejinám a ich spoznávaním, lebo poznávanie dejín je poznávanie činov našich predkov (Kopták, 2012).

Čo sa týka zaznamenávania udalostí, uchovania dokumentov a kníh, aj v tomto boli cisterciáni precízni a zachovali, napriek cielenému ničeniu niektorých vladárov, aj pre dnešné generácie neoceniteľné bohatstvo. Cisterciánske knihovne sú veľmi bohaté a nájdeme v nich vzácne rukopisy, zápisy z generálnych kapitúl, listiny, knihy, súborné pravidlá rádu, kroniky a ďalšie liturgické knihy. V knižniciach pracovali tzv. opisovači, ktorí doslova opisovali knihy, vrátane biblie a tak získavali nové vydania predlôh pre ďalšie kláštory, čím boli šírené aj technické informácie a know how aj pre zaostalejšie kúty Európy.

Cisterciáni sú zrkadlom utvárania stredovekej spoločnosti a v ich živote, postojoch a konaní sa zrači celá bohatosť rodiacej a formujúcej sa západnej spoločnosti, ktorá pretrváva svojimi základmi dodnes. Je neobyčajne zaujímavé a inšpiratívne zoznámiť sa s ich životom pre súčasné i budúce generácie.

Resume

Since its foundation in 1098, the monastic order of the Cistercians has left behind a respectable work preserved to these days. It is admired in the fields of politics, society, science, medicine, economics, culture and art, charity work, construction and architecture, soil cultivation, metal processing, the use of water energy, and the creation of landscapes.

The Cistercians left behind a respectable work admired to these days in the fields of politics, society, bringing together different social classes, science, economy and management with an admirably organized system and the viability of responding to changes, in medicine, culture, art, education, charity work, construction, architecture, technical development, soil and landscape cultivation, environmental protection, metal processing, in the use of water energy up to landscape creation. The Cistercians are a mirror of the formation of medieval society, the integration of European nations, and in their life, attitudes and actions, the entire richness of the birthing and forming Western society is reflected, and its foundations continue to this day. The added value of the publication is the extraction from the life of the Cistercians in the form of inspiration for current and future generations.

The article deals with specific achievements and inspirations for managers and management even today, as well as inspirations for the management of international organizations. The principle of the economic model was built on the organizational structure of the order across Europe. This principle, distinguishing the Cistercians from other monastic orders, was centrality, i.e. the subordination of all monasteries located in different parts of the European territory under one central authority - the General Chapter, which was the central and controlling authority functioning with parliamentary rights and in whose hands was legislative and judicial power. Until the beginning of the 15th century this system provided great cohesion to the Cistercians and contributed to development throughout Europe. This management model, which persists to these days, has been adopted by large international or global corporations.

The Cistercians, thanks to their organization of the management of the international order, contributed significantly to the first integration of European nations. Once a year, they traveled from remote parts of Europe to a meeting of the General Chapter in Cîteaux, which was more than 1,500 km from remote parts of northern Hungary or Poland, and the journey took about one month, from the Czech regions about 3 weeks. The abbots were away from their monastery for two months or more. The travel activities of corporate monastic communities (e.g. travel during visitations) contributed to socio-cultural and international communication and thus also to integration.

The Cistercians were educated, and their sense of law and justice was highly valued. The Cistercian legal system was very elaborate. The Cistercians were seen as excellent lawyers, and the monarchs therefore liked to use their skills. For history, there are several significant events in making peace between kings, even between English and French kings, which was not easy.

Literatúra

- BOJEŠ-BIAŁASIK, Anna, KWIATKOWSKA-KOPKA, Beata (2010). *Cystersi, średniowieczni mistrzowie inżynierii wodnej*. In: Wiadomości konserwatorskie. Pismo Stowarzyszenia konserwatorów zabytków : Conservation News – Journal of the Association of monument conservators, Nr 27, 2010, s. 79 – 94.
- DAČIKOVÁ, Anna, HARNIČÁR, Adrián, SOJÁK, Marián (2023). *Spišská Teplica a cisterciáni. Spiska Cieplica a cystersi*. Spišská Teplica: Obec Spišská Teplica, 2023, 232 s. ISBN 978-80-570-5133-6.
- HOMZA, Martin, SROKA, Andrzej Stanisław (2009). *Historia Scepusii. Vol. I. Dejiny Spiša I*. Bratislava - Kraków : Slovensko-poľská komisia humanitných vied Ministerstva školstva SR a Ministerstva vedy a vyššieho školstva Poľskej republiky - Katedra slovenských dejín UK Filozofickej fakulty Bratislava - Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków, 2009, 662 s. ISBN 978-80-968948-2-6.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina (1998). *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 – 1420*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 1998, 367 s. ISBN 80-7184-617-1.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina (2020). *Mniši, dvořané, literáti – Studie k cisterciáckému řádu a ke dvoru krále Václava II*. Praha: UK, Pedagogická fakulta, Nakladatelství Karolinum, 2020, 226 s. ISBN 978-80-246-4820-0.
- FINLEY, Theresa (2021). Free riding in the monastery: Club goods, the cistercian order and agricultural investment in Ancien Regime France. *Journal of Economic Behavior&Organization*. Vol 184, April 2021, p. 318-336. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2021.01.031>
- Knižnica v Dijon. Zdroj: <http://patrimoine.bm-dijon.fr/citeaux/citeaux.html>

- KOPTÁK, Tomáš (2012). *Cisterciti na Slovensku*. Dizertačná práca. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Katedra dejín a teórie umenia, 275 s., 2012. Lawrence, 2002
- VENCKO, Ján (1927). *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok: Leva kníhtlač a Nakladateľský spolok účastinnej spoločnosti, 1927, 358 s. ISBN 80-969235-7-9.
- WATT, Susan, HAYES, Eleanor (2020). *Monastic Medicine: Medieval Herbalism and Science*. 29.3. 2020. Zdroj: <https://brewminate.com>
- WINKLER, B. G. (1981). *Die Ausbreitung des Zisterzienserordens im 12. und 13. Jahrhundert*. In: *Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit*. Köln: Rheinland – Verlag, 1981, s. 87.
- WOODS, E. Thomas (2010). *Ako katolícka cirkev budovala západnú civilizáciu*. Bratislava: Vydavateľstvo Redemptoristi – Slovo medzi nami, 2010, 239 s. ISBN 978-80-89342-15-0.
- WYRWA, Marek Andrzej (1999). *Powstanie zakonu cystersów i jego rozwój na ziemiach polskich w średniowieczu*. In: *Monasticon Cisterciense Poloniae, Tom I, Dzieje i kultura męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskichi dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych*. Red.: Andrzej Marek Wyrwa – Jerzy Strzelczyk – Krzysztof Kaczmarek. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1999, s. 27 – 54.
- ZACPAL, Josef. (2006). *Přehled některých výzkumů v areálu kláštera Porta coeli v Předklášteří od 80. let 20. století do současnosti*. In: *Cisterciáci na Moravě. Sborník k 800. výročí příchodu cisterciáků na Moravu a počátek Velehradu*. Ed.: Miloslav Pojzl. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006, s. 166.

Ing. Anna Diačiková, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku
Pedagogická fakulta
Katedra manažmentu
anna.diacikova@ku.sk